

Makale Künyesi (Araştırma): Sıdkova, Ç. (2019). Kutadgu Bilig eserindeki görgü kurallarının Kırgız atasözlerinde görünümü. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 298-314.

KUTADGU BİLİG ESERİNDEKİ GÖRGÜ KURALLARININ KIRGIZ ATASÖZLERİNDE GÖRÜNÜMÜ

Çolpon T. SIDIKOVA¹

ÖZET

Bu çalışmada Kutadgu Bilig’de yer alan görgü kurallarının Kırgız atasözlerinde işlenişinin karşılaştırması yapılarak aradaki ortak genetik bağlar ortaya konacaktır. Kutadgu Bilig, tüm Türk halklarının ilk klasik eserlerinden biridir. Eser, ortak Türk felsefesine ait olan temel insanî değerleri yansıtmaktadır. Türk folklorunun bir parçası olan Kırgız atasözlerinin Kutadgu Bilig eserinde yansıtılan görgü kurallarıyla benzerlik arz ettiği söylenebilir. Eser, temsili karakterlerle ağırlıklı olarak siyaset, yönetim, adalet gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmış gibi gözüktüğü de esas insanı ve insanla ilgili her şeyi içinde barındırmaktadır. Kırgız folklorunda işlenen insanî değerlerin, Kutadgu Bilig’deki değerler ile birebir aynı olduğu söylenebilir. Makalede, Kutadgu Bilig ve Kırgız atasözlerinde yansıtılan etik davranış standartları incelenir ve benzerlikleri tanımlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Atasözleri ve deyimler, genetik bağlar, insanî değerler, görgü kuralları, folklor.

ETHICAL IDEAS OF THE KUTADGU BILIG IN KYRGYZ PROVERBS

ABSTRACT

The given article provides a comparative analysis of the ethical ideas formulated in the poem “Kutadgu Bilig” by Jusup Balasagyn with Kyrgyz proverbs, and the genetic relationships between them are revealed. The poem “Kutadgu bilig” is one of the first Turkic classical works. It has reflected the common Turkic philosophy, the main ideas of which are universal human values. Kyrgyz proverbs and sayings, as

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Doç. Dr. cholpon.sydykova@manas.edu.kg, sydykovacholpon6@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7614-8333>

part of the Turkic folklore, have similarities with the moral and ethical ideas, which are reflected in the poem by Jusup Balasagyn. This work is saturated with wise proverbs reflecting the principles of morality, which later formed the basis for the formation and development of the spiritual world, the national character of all Turkic-speaking peoples, including the Kyrgyz people too. The analysis confirms the genetic relationship between the ideas embodied in the "Kutadgu bilig" poem and Kyrgyz proverbs.

Keywords: Proverbs and sayings, genetic link, human values, ethical ideas, folklore.

GİRİŞ

Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig'i, Türk halklarının felsefi ve eğitici fikirlerinin yansıtıldığı Türk kültürünün XI. yüzyıldaki büyük bir abidesidir. Eserde geçen esas konular daha çok Orta Çağ Türk kültür yaşamını, düşünce algılayışını yansıtır (Kakeev, 2012, s. 78). Ahlaki ve eğitici açıdan büyük öneme sahip olan eser, içerisinde sıfat (epithet), mecaz (metaphor), karşılaştırma ve alegori gibi çeşitli söz sanatlarını barındırmaktadır. Yusuf Has Hacib'in eserinde folklor motiflerinin yanı sıra Türk halklarının sözlü halk sanatı ve kadim Türk halk felsefesini yansıtan eğitim ilkelerini içeren atasözlerine geniş ölçüde yer verilmiştir. Yusuf Has Hacib'in eseri L. F. Ivanova tarafından halk pedagojisi fikirlerine dayanan bir eser olarak nitelendirilmektedir:

Yüzyıllar ve belki de bin yıllar boyunca halkın zamanla sınanmış bilgeliğini anlama, koruma ve gelecek nesillere aktarma meselesi üzerinde düşünülmüştür. İnsanlar çok eski çağlardan beri yüksek ahlâki değer ve niteliklere dayanan kendi eğitim sistemini oluşturarak gelecek kuşakları pratik bilgilerle gerçek hayata hazırlamışlardır. Bu eser, insanın sosyalleşmesi açısından günümüzde de güncelliğini koruyan birçok eğitici fikir, usul ve etkileme yöntemini içermektedir. Halkın iyi kalplilik ile güzellik idealleri gibi manevî zenginlikleri ve aile, soy ile kabileye olan ilişkisi sonuçta onun millet ile uluslararası ilişkilere karşı ahlaki ve estetik tutumunu yansıtmaktadır (Ivanova, 2003).

Kutadgu Bilig'de ahlaki konulara son derece ayrıntılı bir şekilde yer verildiğinden dolayı S. A. Mukasov söz konusu eserin ahlaki ve eğitici yönü üzerinde durmaktadır. Mukasov'a göre insanî ve yüce idealleri yansıtan en önemli görgü kuralları ve ahlak ilkeleri, halk rivayetleri, masallar, atasözleri ve deyimlerde gösterilmektedir. Yazar, folklorda yansıtılan görgü kuralları halkın iyilik, kötülük, mutluluk, adalet gibi konularla ilgili görüşlerini ifade edeceğini belirtir

(Mukasov, 2000). Böylelikle halkın aklına kazınan mevzu bahis görgü kuralları, toplumda insanların ilişkilerini yönlendiren ilkeler ve kurallar hâline gelmiştir. Kutadgu Bilig’de, Türk dünyasının ulusal karakteri ile maneviyatının daha da gelişmesini etkileyerek kadim Türk kültürünü temsil edenlerin bilinci ve geleneklerine derin kök salan ahlaki ve etik kurallar kaleme alınmıştır (Sıdkova, 2016, s. 181). Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki Kutadgu Bilig eserindeki temel ahlaki ilkeler ortak insani değerleri yansıtarak farklı halkların felsefesi ile folklorunda yer alan görgü kurallarıyla örtüşmektedir.

Kutadgu Bilig, zaman içerisinde diğer Türk lehçelerinde benimsenerek kullanılmaya başlayan mükemmel denilecek kadar üslupla yazılmış eşsiz bir edebî eserdir. Bilim adamlarının çoğu, söz konusu edebî abidenin yalnızca bir Türk boyunun değil tüm Türk boylarının ortak kültürel zenginliği olduğunu öne sürmektedirler.

A. Aliyev yaptığı çalışmasında bu eser ile ilgili bazı Kırgız bilim adamlarının görüşlerini esas alarak Yusuf Has Hacib’in bu eserinin diğer Türk lehçelerine nazaran daha çok Kırgızcaya yakın bir dilde yazılmış olduğunu ortaya koymaktadır (Aliev, 2016, s. 136). Bundan dolayı Kutadgu Bilig’in adının bile Kırgızca çevirileriyle daha uyumlu olduğunu söylemek mümkündür: Kut Aluuçu Bilim, Kut Bilim, Kuttuu Bilim, Kut Daarıtar Bilim. Ayrıca ünlü Kırgız bilim adamı K. Toktonaliyev de bu büyük eserin çevirisi ile ilgili kendi görüşünü ortaya koymaktadır. Yazarın önerdiği tercüme de (Kutadgu Bilig / Kut Attuu Bilik) eserin orijinal adıyla gayet uyumludur. Söz konusu eserin orijinal başlığı Kırgızcaya çevrilen örneklerine hem ses hem de anlam bakımından son derece yakındır. “Kut” kelimesi “mutluluk” ve “uğur” anlamına geliyorsa, ondan türeyen “Kuttuu” sözcüğü “kutsal”, “bereketli” ve “mutlu” demektir (Toktonaliyev, 2016). Kırgızcada “kut” kelimesi ve onun türevleri kalıp söz niteliğinde konuşmada oldukça yaygın bir şekilde yer almaktadır. Örneğin, *Kut bolsun!*, *Kut kılsm!*, *Kuttuu bolsun!* (Kutlu olsun), *Kut ornosun!* (Mutluluk ve bereket olsun), *Kuttuktaym!* (Kutluyorum), *Kut kaçtı* (Mutluluk terk etti), *Kança üygö but kirse, oşonço kut kiret* (Eve ne kadar insan gelirse, o kadar mutluluk olur), *Kuttuu üydön kuru çıkpayt* (Bereketli evden eli boş çıkılmaz) vb. Böylece Kırgızcada “kut” kelimesi eski zamanlardan beri mutluluk, bereket, uğur gibi ancak olumlu anlam taşımaktadır (Kozubekov, 1993, s. 7). Z. Eraliyev de *Kutadgu Bilig*’in yazıldığı dilin bugünkü Türk halklarının diline çok yakın olduğunu belirtmekle aynı zamanda bugünkü Kırgızcanın da esas başlangıcını oluşturduğunu dile getirmiştir (Jamal ve Kafkasyalı, 2016, s. 68-69).

YÖNTEM

Kutadgu Bilig, tüm Türk halklarının ilk klasik eserlerinden biridir. Eser, insani değerleri esas alan ortak Türk felsefesini yansıtmaktadır. Kırgız atasözleri, Türk folklorunun bir parçası olarak Kutadgu Bilig’de yansıtılan görgü kurallarıyla benzerlik arz ettiği söylenebilir. Burada atasözlerinin Kırgız halkının tarihsel, kültürel, millî maddî ve manevî değerlerini içerip, asırdan asra nesilden nesle aktarmadaki yeri ve önemi dikkate alındı. Kırgız folklorunda işlenen insanlık değerleri, Kutadgu Bilig eserindeki değerler ile karşılaştırılacaktır. Çalışmada izlenen yol öncelikle Kutadgu Bilig eserinin Türkçe çevirileri ve Kırgız atasözleri ile ilgili kaynakları tarama yoluyla benzerlik arz eden örnekler çıkartılacak ve incelenecektir.

1. BULGULAR VE YORUMLAR

Kutadgu Bilig Eseri ile Kırgız Atasözlerindeki Ahlaki ve Manevi Değerler

Kırgız folklorunda insan davranışının ahlaki değerlendirmesi hakkındaki konuya çok önem verilmektedir. Genel olarak, insanların davranışları “kötü” veya “iyi” olarak değerlendirilir. İnsanın ahlaki değerlerini korumayı özellikle Kırgız ozan ve halk şairleri görev edinmiş, Kırgız ozanları hayatta, toplumda ve hatta etrafta olup biten her şeyi olduğu gibi aktarmaya ve şiirlerinde yansıtmaya çalışmışlardır. Şiirlerinde başlıca güzellik ve çirkinlik, aşk ve nefret, mutluluk ve mutsuzluk, üzüntü ve öfke, yücelik ve alçaklık, komik ve trajik gibi birbirine zıt konular işlenmiştir. Kutadgu Bilig Türk halklarının edebiyatında büyük öneme sahip olmuş, Kırgız atasözleri de Kutadgu Bilig’in felsefî fikirlerine karşılık gelip, Kırgızların ahlaki değerlerini yansıtmıştır.

Eserdeki felsefî düşüncelere uygun olan Kırgız atasözleri halkın ahlaki değerlerini kısa ve öz bir biçimde yansıtmıştır. Zira atasözlerinde halkın değer yönelimleri, zihniyeti, yani düşünce yapısı, tutumu, dünya görüşü, psikolojisi ve ruhsal durumu hem bireysel hem de toplumsal düzeyde en açık şekilde yansıtılmıştır (Ter-Minasova, 2000, s. 146).

1. 1. Hayat, Ölüm, Namus, Zenginlik

Kırgız halk bilimi ürünlerindeki insan yaşamının değerlendirilmesiyle ilgili kriterler, Kutadgu Bilig’de anlatılan felsefî fikirlere benzerlik göstermektedir. İnsan karakterinin en önemli değerleri olarak kabul edilen namus ile şerefi koruma hususu, aşağıdaki Kırgız atasözlerinde en iyi şekilde yansıtılmıştır:

Abiyirdi çaşından sakta (Şerefini gençken koru).

Çakşının özü ölsö da, sözü ölböyt (İyi bir insan ölürse bile söylediği söz sonsuza dek yaşar).

Büyük düşünür Yusuf Has Hacib dünyanın faniliğinden bahsederek insanın bu dünyada bir misafir olduğunu ve günü geldiğinde ayrılmak zorunda kalacağını dile getirmektedir.

“Ölüm bir tengiz ol uçı yok tüpi
Baka körse yetrü tüpi yok batıg” (Arat, 1947, s. 131).

1140. Ölüm uçsuz-bucaksız bir denizdir; iyice dikkat edersen, dipsiz bir çukurdur (Arat 1959, s. 93).

“Toguglı tirigler ölümke sanı
Ölümke toguglı tirig kim kanı” (Arat, 1947, s. 137).

1201. Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kimvar (Arat, 1959, s. 97).

“Tüşün ol bu dünya keligi keçer
Yigen yil büke teg yir erken açar” (Arat, 1947, s. 137)

1202. Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acıkar (Arat, 1959, s. 97).

“Keçigli turur dünya keçti sakın
Keligli ölüm utru keldi sakın” (Arat, 1947, s. 164).

1465. Bu dünya geçicidir, sen onu şimdiden geçti bil; ölüm muhakkak gelecektir, sen onu karşına artık geldi bil (Arat, 1959, s. 114).

“Kapug açtı dünya takı bir kapug
Ölüm kapğı açlur kirur halk kamug” (Arat, 1947, s. 355).

3531. Bir kapı açıldı- dünya kapısı; bir kapı daha açılır, o kapı ölüm kapısıdır ve her kes oraya girer (Arat, 1959, s. 251).

Kutadgu Bilig eserinin yazarına göre para ve zenginlik gelip geçici şeylerdir:

“Ölülig körür sen ölüg sen tirig
Sizik tutma bir kün eşingey yirig” (Arat, 1947, s. 380).

3785. Ölümlüleri görüyorsun, sen de öleceksin; her diri olan, şüphesiz, bir gün toprak ile örtülecektir (Arat, 1959, s. 274).

“Çıgay ma ölüp ök yime bay ölüp
İki böz iletür kara yir bolur” (Arat, 1947, s. 631).

6374. Fakir de ölü, zengin de; bunların ikisinin de götürecekleri şey ancak bir kefenden ibarettir ve nihayet kara toprak olur (Arat, 1959, s. 457).

Yaşam ve ölüm gibi konulara değinen Yusuf Has Hacib'e göre geride bırakılan şerefli bir isim her şeyden mühimdir. Geride şerefli bir isim bırakmak için insan iyilik yapmalıdır:

"Tirig ölgü ahır töşengi yirig
Kişi ölse edgun kör atı tirig"(Arat, 1947, s. 39).

237. Her yaşayan er-geç ölecek ve topraga düşecektir; insan iyi nam ile ölürse, adı yaşar (Arat, 1959, s. 28).

"Atı edgü bolmuş atanmış akı
Akı ölse atı tirig tip uki" (Arat, 1947, s. 41).

257. İyi ad kazanmış, cömertlik ile şöhet bulmuştur; bil ki cömert insan ölse bile, onun adı yaşar (Arat, 1959, s. 29).

"Ne kutlug kut ol erke edgü atı
Bu edgü atı bardı mengü kut" (Arat, 1947, s. 59).

456. İyi ad insan için ne kadar mübarek bir saadettir; onun bu iyi adı ve saadeti ebedi kaldı (Arat, 1959, s. 43).

"Yana aydı ilig meselde kelir
Urugluğ kişi ölse urğı kalır" (Arat, 1947, s. 179).

1623. Hükümdar devam etti:-Şöyle bir mesel vardır, asil insan ölse da his oyu kalır - dedi (Arat, 1959, s. 125).

"İsiz edgüler ölse toprak bolur
Neçe bolsa toprak kör atı kalır" (Arat, 1947, s. 164).

1790. İyi veya kötü, ölünce, hep toprak olur; fakat ne kadar toprak olsalar bile, adları kalır (Arat, 1959, s. 197).

"Kalır dünya ahır toguğlı ölür
İsiz edgü erse kör atı kalır" (Arat, 1947, s. 523).

5255. Dünya kalır, doğan nihayet ölür; insandan kalan ancak iyi veya kötü addır (Arat, 1959, s. 378).

Kırgızcada da zenginliğin geçici olduğuna dair çok sayıda atasözü ve deyimler mevcuttur:

Baylık – murat emes, cektuk – uyat emes (Zenginlik bir amaç değil, yoksulluk da utanç değildir).

Baylık koldun kiri, cuusan ketet (Zenginlik ellerdeki kirdir, yıkarsan geçecektir).

Acal kelse, altın taktan payda cok (Ecel gelirse, altın taht bile kurtaramaz).

Baylıgın bolbosu da, barkın bolsun (Dünyan olmazsa da namusun olsun).

1. 2. Dil, Emek, Eğitim, Bilgi

Yusuf Has Hacib eserinde dilin faydası ile zararlarından bahseder:

*“Kişig til ağırlar bulur kut kişi
Kişig til uçuzlar barır er başı”* (Arat, 1947, s. 33).

163. *İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur, İnsanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider* (Arat, 1959, s. 23).

*“Öküş sözleme söz birer sözle az
Tümen söz tüğünün bu bir sözde yaz”* (Arat, 1947, s. 34).

172. *İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi, yere serdi* (Arat, 1959, s. 24).

*“Til asğı telim bar yası ma öküş
Ara öğdülür til ara ming söküş”* (Arat, 1947, s. 34).

177. *Dilin faydası çok olduğu gibi, zararı da çoktur; dil bâzan öğülür, bâzan da çok söğülür* (Arat, 1959, s. 24).

*“Sözüg sözlemese sanga kul bolur
Kalı sözlese sen sini kul kılur”* (Arat, 1947, s. 191).

3880. *Sözü söylemezsen o sana kul olur, eğer söylersen o seni kendisine kul eder* (Arat, 1959, s. 281).

Bu tür dilin faydası ve zararlarını Kırgız atasözlerinde de görebiliriz.

Önör aldı – kızıl til (Beceriden önce güzel konuşma gelir).

Oozunan kulagan turbayt, butunan kulagan turat (Yanlış konuşan düzelmez, yanlış basan düzelir).

Kılıç carası bütöt, til carası bütöpöt (Kılıç yarası iyileşir ama söz yarası iyileşmez).

Oozdon çıkkan söz – koldon uçkan kuş (Ağızdan çıkan söz, elden uçan kuş gibidir).

Söz atası – ır, söz katası – çır (Söz atası türkü, söz hatası kavgadır).

Sözün kıska bolsun (Sözün kısa olsun); *Sözün ölgönçö özün öl* (Sözün ölmektense kendin öl.) vb.

Bununla birlikte Yusuf Has Hacib kendi eserinde çalışmanın faydalarından söz etmektedir. Yazar başarıya ulaşmak isteyenlere erken kalkmayı, işleri zamanında bitirmeyi ve tembelliği yenmeyi önermektedir:

*“Negü ekse yirke yana ol önür
Negü birse evre anı ok alur”* (Arat, 1947, s. 156).

1394. *Yere ne ekilirse, yine o biter; ne verilirse, karşılığında aynı şey alınır* (Arat, 1959, s. 109).

*“İyme kılmuş işler neçe yig bolur
İve yise aş suv neçe ig bolur”* (Arat, 1947, s. 217).

1998. *Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir* (Arat, 1959, s. 151).

*“Tapugka irig bolsa erte turup
Köngül til kiçig tutsa kodki bolup”* (Arat, 1947, s. 407).

4039. *Erkenden kalkıp, hizmete karşı bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevazı olması lazımdır* (Arat, 1959, s. 293).

*“Yumuşka irig bolsa yügrü turu
Kulak köz yit tutsa aşru köru”* (Arat, 1947, s. 408).

4040. *Her işi sür’atle ve vaktinde yapmalı, işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalıdır* (Arat, 1959, s. 293).

*“İdi yakşı aymış kılınçı silig
Bilig birle işke yetürmiş elig”* (Arat, 1947, s. 413).

4413. *İşe bilgi ile el uzatan, temiz kalpli insan çok iyi söylemiş* (Arat, 1959, s. 319).

Kırgız dilinde insanların çalışmaya karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda çok sayıda atasözü ve deyim kullanılmaktadır:

Aşım kalsa kalsın, işim kalbasın (Yemek beklesin, iş beklemesin).

Adamdı adam kılın asıl emgek (İnsanı insan yapan gerçek emektir).

Araket kılın– bereket (Çaba gösterirsen, iyi sonuçlar alırsın).

İştegen tişteyt, iştebegen – tiştebeyt (Emeksiz yemek olmaz).

Bügünkündü ertenkiye kılurba (Bugün yapacağını yarına bırakma).

Yusuf Has Hacib’in eserinde aynı zamanda insanın hayatı için eğitim ve bilginin yararları zikredilmektedir.

*“Ukuş ol yula teg karangku tüni
Bilig ol yarukluk yaruttı sini”* (Arat, 1947, s. 44).

288. *Akıl karanlık gecede bir meş’ale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır* (Arat, 1959, s. 32).

*“Ukuşun ağar ol biligin bedür
Bu iki bile er agrılık körir”* (Arat, 1947, s. 44).

289. İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile itibar görür
(Arat, 1959, s. 32).

*“Ukuşa turur bu ağırlık itig
Ukuşsuz kişi bir avuçça tetig”* (Arat, 1947, s. 45).

297. Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız adam bir avuç
balçık gibidir (Arat, 1959, s. 32).

*“Körü barsa yakşı ayır bu sözüg
Ukuşsuz bilgisiz bedütmez özüg”* (Arat, 1947, s. 45).

298. Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiş: akılsız ve bilgisiz
kimse kendisini yükseltemez (Arat, 1959, s. 32).

Hakikate giden yolun zorluklar ile dolu olduğunu ve bilginin tükenmezliğini dile getiren büyük düşünür, bilginin sınırı ve dibi olmayan bir deniz olduğunu belirtmektedir. Yazar, bilgiyi denizin dibinde bulunan incilerle kıyaslar. İnsan ise denizin dibinde saklı olan bu “bilgi incilerini” büyük zorluklara katlanarak denizin dibinden bulup getirmesi gerektiğini söylemektedir. Büyük düşünür, insanın bilgi ve eğitim sayesinde başka insanlar arasında onur ve saygı kazanabileceğini ileri sürmektedir:

*“Kamug edgülikler bilig asğı ol
Bilig birle buldı mesel kökke yol”* (Arat, 1947, s. 37).

208. Bütün iyilikler bilginin faydasıdır. Bilgi ile göğe dahi yol bulunur
(Arat, 1959, s. 26).

*“Biliglig çıkarmasa bilgin tilin
Yarutmaz anıg bilgi yatsa yılm”* (Arat, 1947, s. 37).

214. Bilgili bilgisini dili ile meydana çıkarmazsa, yıllarca yatsa bile,
onun bilgisi muhitini aydınlatmaz (Arat, 1959, s. 27).

*“Ajun tutguka er ukuş bilse ked
Budun başguka er bilig bilse ked”* (Arat, 1947, s. 38).

224. Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat
altına almak için de, bilgili bulunması elzemdir (Arat, 1959, s. 27).

*“Negü tir eşitgil biliglig kişi
Ajunda sınayı yetilmiş yaşı”* (Arat, 1947, s. 41).

261. Bilgili ve dünyada tecrübe ile ömrünü geçirmiş olan insan ne der
dinle (Arat, 1959, s. 30).

*“Ukuşlug kişi kör karısa munar
Ukuş kitti tip hem kalem me tınar”* (Arat, 1947, s. 44).

294. Akıllı insan da yaşlanınca bunar, akıl gittiği için kalem de susar
(Arat, 1959, s. 32).

“Ukuş ol sanga edgü andlıg adaş
Bilig ol sanga ked bağırsak kadaş” (Arat, 1947, s. 47).

317. Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeşdir (Arat, 1959, s. 33).

“Bilig kıymetini biliglig bilir
Ukuşka ağırlık biligdin kelir” (Arat, 1947, s. 64).

472. Bilginin kıymetini bilgili bilir, akla hürmet bilgiden gelir (Arat, 1959, s. 44).

Yukarıda anılan eğitim ve bilginin önemi Kırgız atasözlerinde şu şekilde verilmektedir:

Bilim aluunu beşikten başta (Bilim almayı beşikten başla).

Bilimdüü bolson ozorsun, bilimsiz bolson osolsun (Bilgili olursan herkesin önüne geçersin, cahil olursan hep kaybedersin).

Bilimdüügö diynö carık, bilimsizge – karangı (Bilgiliye dünya aydın, cahile karanlıktır).

Bilimdüü zor, bilimi çok kor (Bilgili adam güçlüdür cahil adam zayıftır).

Bilegi küçtüü birdi cıgat, bilimi küçtüü mindi cıgat (Güçlü olan bir kişiyi yener, bilgili olan bin kişiyi yener).

Bilimden ötkön dosun çok, oorudan ötkön kasın çok (Bilimden sadık dost yok, hastalıktan daha güçlü düşman yoktur).

Bilimindi elge bere albasan bekersin (Bilgiyi başka insanlara aktaramazsan hayatın boşa geçti demektir).

Bilgi edinmenin zorlukları ise Kırgız atasözünde şöyle yansıtılmıştır: *Bilim aluu iyne menen kuduk kazganday* (Bilgi edinmek işne ile kuyu kazmak gibidir).

1. 3. İyilik ve Kötülük, Sabır, İtidal

Bunun yanı sıra iyilik ve kötülük konularının da işlendiği söz konusu eserde Yusuf Has Hacib, insanları yalnızca iyi işleri yapmaya, halkına yararlı olmaya, dürüst olmaya, erdemli bir yaşam sürdürmeye ve tüm bunları çocuklara beşikten itibaren öğretmeye çağırmaktadır:

“Yaş ermez bu edgü bu künlük sanğa
Yarın bolga asgıñ bu kün büt munğu” (Arat, 1947, s. 109).

915. İyiliğin sana bugün hiçbir zararı yoktur; fakat bugün inan ki, yarın onun faydasını göreceksin (Arat 1959, s. 77).

“Aşg körnür erse isizlik bu kün
Yarın yas kılır anda ukgil öğün” (Arat, 1947, s. 109).

916. *Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp, idrak et* (Arat, 1959, s. 77).

*“Bu edgü ong ol kör isizlik bu sol
Solungdın tamu ornı ustmah ong ol”* (Arat, 1947, s. 109).

917. *İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda cehennem vardır; cennet ise, sağda* (Arat, 1959, s. 77).

*“Taki bir ajunug tutayın tise
Könülik bile tut köngül til özüng”* (Arat, 1947, s. 192).

1748. *Ahireti kazanmak istersen, özünü, sözünü ve gönlünü daima temiz tut* (Arat, 1959, s. 34)

*“Tözü halkka könglün bagırsak bolun
Tuçı edgülik kıl sen edgü bulun”* (Arat, 1947, s. 232).

2160. *Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul* (Arat, 1959, s. 162).

*“Budunka asıg kıl bolup kılma yas
Kılınç edgü tutgul isiz yası bas”* (Arat, 1947, s. 232).

2161. *Halka faydalı ol, ona zarar verme; iyi hareket et, kötülerin zararlarını ortadan kaldır* (Arat, 1959, s. 162).

*“Yayıma köni tur köngül tut köni
Koni iki ajun könilik bulur”* (Arat, 1947, s. 556).

5601. *Sağa sola meyletme, doğrudur, gönlünü dürüst tut; doğru olan her iki dünyada doğruluk bulur* (Arat, 1959, s. 40).

İyi ve kötü davranış konusunda Kırgız atasözleri ve deyimleri ile yukarıda bahsi geçen fikirlerin arasında ortak noktalar bulunmaktadır.

Cakşı niyet – carım ırıs (İyi niyet, yarım rızıktır).

Cakşı kişi kalaamı kurat, caman kişi kalaamı buzat (İyi insan şehirler kurar, kötü insan ise yok eder).

Cakşı el kamın oyloyt, caman öz kamın oyloyt (İyi insan halkı düşünür, kötü insan yalnızca kendini düşünür) vb.

Yusuf Has Hacib'e göre adalet ve itidal insanlığın en temel özelliklerinden ve insanın kendi amaçlarına ulaşabilmesi için yetiştirilmesi gereken temel ahlaki niteliklerdir. Ancak hırs ile öfke insana yalnızca zarar verir:

*“Ukuşlug ked er övke özdin yırat
Biliglig beg er buşma edgü kıl at”* (Arat, 1947, s. 46).

322. *Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan* (Arat, 1959, s. 34).

*“Bi iki bile işke yakma iwe
Kalı yaksa kılding tiriglik yava”* (Arat, 1947, s. 47).

323. *Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin* (Arat, 1959, s. 34).

*“Amulluk kerek erke kılki oñay
Örüglik kerek begke togsa küin ay”* (Arat, 1947, s. 47).

325. *İnsan sakin ve mülayim tabiatlı olmalıdır: güneş ve ay doğması için beye itidal lazımdır* (Arat, 1959, s. 34).

*“Buşaklık bile erke övke yavuz
Bu iki bile tutçı emger et öz”* (Arat, 1947, s. 48).

332. *Hiddet ve öfke insan için fenadır; bu ikisinin yüzünden vücut daima eziyet çeker* (Arat, 1959, s. 34).

*“Bu kutka küenme ay kut bulğuçı
Keliğli turur kut yana barguçı”* (Arat, 1947, s. 70).

550. *Sen bir az sabret, her işin müsait bir zamanı vardır: vakti gelince kapalı kapılar açılır* (Arat, 1959, s. 50).

*“Kayu işke iwe uzar kiç kalur
İve kılmuş işler ökünçlüg bolur”* (Arat, 1947, s. 71).

556. *Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler pişmanlık ile neticelenir* (Arat, 1959, s. 50).

*“Kamuğ işte ivme serin öz buka
Serimlig kişiler tegir arzuka”* (Arat, 1947, s. 148).

1310. *Hiç bir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı insanlar arzularına erişirler* (Arat, 1959, s. 104).

*“Serinse kişi öz tilekin tapar
Serip turdaçı er örünğ kuş tutar”* (Arat, 1947, s. 149).

1319. *İnsan sabrederse dileğine kavuşur; sabredip – bekleyen avcı ak kuş tutar* (Arat, 1959, s. 105).

Kırgız halkı da bilgelikten çok dürüstlük ve sabır gibi sıfatlara büyük önem vermektedir:

Bilimdüü bolmok onoy, adam bolmok kıyın (Bilgili olmak kolay, adam olmak zordur).

Adam boluu asta-asta, ayban boluu bir pasta (Adam olmak zordur, hayvan olmak kolaydır).

Adamın adamkerçiliği açusu kelgende bilinet (İnsanın insanlığı, öfkelenişinde belli olur).

Kırgız atasözlerinde söylediği gibi bir insanın insanlığa sahip olup olmadığı öfkeyi zapt etmede belli olur.

1. 4. Zaman, Aile ve Eğitim, Dost ve Düşman

Yusuf Has Hacib, zamanın ebedi olmadığını ve hayatın her anına değer verilmesi konusunda öğütler vermektedir:

*“Katılgan yangılma könilik yolın
Yigitlik yava kılma asgın alın”* (Arat, 1947, s. 50).

360. *Gayret et, doğruluk yolundan şaşma, gençliği heder etme, ondan faydalanmasını bil* (Arat, 1959, s. 36).

*“Küsüs tut yigitlik keçer sinde terk
Kaçar bu tiriglik neçe tutsa berk”* (Arat, 1947, s. 50).

361. *Gençliği aziz tut, çabuk geçer, ne kadar zıhır muhafaza edersen – et, bir gün kaçır* (Arat, 1959, s. 36).

*“Yigitlik negü yıgıdı erse manga
Karılık kelip aldı kelgey sanga”* (Arat, 1947, s. 52).

372. *Gençlik benim için ne topladı ise, ihtiyarlık gelip onları aldı; o sana da gelecektir* (Arat, 1959, s. 37).

Kırgızlar zamanın faniliğini uçan kuş ile kıyaslamaktadırlar. *Ubakit–uçkan kuş* (Zaman uçan kuş gibidir). Kırgız atasözlerinde ve deyimlerinde, yaşamın faniliği “bugün ve yarın” olarak nitelendirilerek:

Bü gün körgön erten çok (Bugün var olan yarın yok);

Bü gün konok, erten comok (Bugün misafir olan, yarın masal olur);

Çaşçılık – caydın camgır ötkünü (Gençlik yaz yağmuru gibidir);

Çaşında caman colgo baspağın, adamdık sapatındı saktagın (Gençken kötü yola sapma, insanlık sıfatını koru);

Çaşında bersin meenetti, karıganda bersin döölöttü (Gençliğinde zahmet versin, yaşlanınca mutluluk versin).

Yusuf Has Hacib bunların yanı sıra eserinde çocuğun gitimi ve onu yetiştirme konusunu özellikle önemsemiştir. Yazara göre çocukların doğru yetiştirilmesi, anne ve babanın üstlendiği en önemli vazifedir.

*“Kiçig oğlanıg kör ukuşka ulam
Yaşı yetmeginçe yorımız kılam”* (Arat, 1947, s. 44).

293. *Küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır. Fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez* (Arat, 1959, s. 32).

“Ata emgeki bolsa oğlu öze
Ol oğlu bilir ötrü kılq yang tüze” (Arat, 1947, s. 139).

1218. *Baba oğlunun yetişmesi için emek sarf ederse, oğlu o terbiye altında, iyi olarak yetişebilir* (Arat, 1959, s. 98).

“Kısa tutsa oğlın kör edgü bolur
Atası anası yarungu bolur” (Arat, 1947, s. 139).

1219. *Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı mutluluk duyar* (Arat, 1959, s. 98).

“Ogul kız isiz bolsa kılkı yangı
Ol isiz ata kıldı ıdtı onğı” (Arat, 1947, s. 139).

1225. *Çocukların tavrı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur* (Arat, 1959, s. 98).

“Ogul kız sebebi ata ol ana
Kılınç artasa ya itilse yana” (Arat, 1947, s. 166).

1486. *Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur* (Arat, 1959, s. 115).

“Ayama ogul kızka berge yitür
Ogul kızka berge bilig öğretür” (Arat, 1947, s. 166).

1494. *Gerekirse, oğula kıza acımadan dayak at; dayak oğula kıza bilgi öğretir* (Arat, 1959, s. 116).

“Küninge tengedür turu öglenür
Negüni tilese bilür ögrenür” (Arat, 1947, s. 199).

1819. *O günden güne gelişir, gittikçe aklı tekâmül eder ve her istediğini öğrenir, bilir* (Arat, 1959, s. 138).

“Yigitlik ödünde yetürgil tapug
Karılık yetilse barrı küç kamug” (Arat, 1947, s. 567).

5716. *İbadeti gençlik çağında yerine getir, ihtiyarlık gelince insanın kuvveti kalmaz* (Arat, 1959, s. 409).

Yusuf Has Hacib aynı zamanda gençlere kendi anne-babası ve yakın akrabalarına hürmet etmenin yanı sıra yakın çevresine, özellikle büyüklere karşı saygılı olmaları, küçüklere sahip çıkmaları gerektiğini ve bunun sayesinde de insanın mutlaka başarıya ulaşacağını söylemiştir.

“Kadaş yak yağukka yakınlık ula
Ulugka kiçigke sevüç bol küle” (Arat, 1947, s. 150).

1327. *Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al* (Arat, 1959, s. 105).

*“Atağını ananğını sevindür tapın
Yanut birge tapgung tümen ming asıg”* (Arat, 1947, s. 174).

*1569. Babanı, anneni hoşnut eyle, onlara hizmet et; bu hizmet
karşılığı binlerce fayda elde edersin* (Arat, 1959, s. 121).

Kırgız atasözleri ve deyimlerinde ailenin eğitim açısından önemi, insanın iyi ve kötü özelliklerinin ailede kazanıldığı görülür:

Uyadan emne körsö, uçkanda oşonu alat (Yuvanda ne görürse, uçunca onu yapar).

Ata tarbiyalagan bala – estüü, ene tarbiyalagan bala – eptüü (Babanın yetiştirdiği çocuk akıllı, annenin yetiştirdiği çocuk ise becerikli olur).

Adamın caman – cakşısı tuulğandan emes, körgön tarbiyasınan (İnsanın iyisi kötüsü doğuştan ziyade terbiyeden kazanılır).

Tal çaş kezinde iyilet (Ağaç yaş iken eğilir).

Bunların dışında Kırgız atasözlerinde namus ve itibarlı ismi korumak için anne-babaya saygı duymak gerektiğinden söz edilmektedir:

Ata-enendi stylasan, öz balandan sıy körösün (Anne-babaya saygı duyarsan çocuğundan saygı görürsün).

Ata sıylagan abiyir tabat (Babaya saygı duyan vicdanlı olur).

Bunun dışında Yusuf Has Hacib kendi eserinde gençlere, dost ve düşmana nasıl davranılması, nasıl arkadaş seçmesi ve kimden sakınması veya kimi takdir etmesi gerektiği konusunda öğütler vermektedir.

*“İsizke yaguma yırak tur teze
Yori edgülik kıl yorık yol tüze”* (Arat, 1947, s. 168).

1508. Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur, kaç (Arat, 1959, s. 117).

*“Bir ök erse düşman ming ol yaşlık
Mingın dostung erse bir ol azlık”* (Arat, 1947, s. 422).

*4190. Düşman biricik de olsa, onun zararı bindir; binlerce dostun
olsa bile, daima bir tanesi eksiktir* (Arat 1959, s. 303).

*“Ağırla sini ol ağırlasa çın
Uçuzla uçuzlasa barma yakın”* (Arat, 1947, s. 422).

*4306. Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de hürmet et,
saygısızları sen de sayma, onlara yakın durma* (Arat, 1959, s. 311).

Kırgızcada sözcüksel ve anlamsal bakımdan buna benzer atasözleri de kullanılmaktadır:

İyilgenge iyilgin başın cerge tiygıçe, kakayganga kakaygın töbön kökkö cetkiçe (Saygı gösterene daha çok saygı göster, kibirli davranana daha büyük kibirle karşılık ver).

Dosun min bolso da azdık kılát, duşmanın biröö bolso da köptük kılát (Bin dostun olsa bile azdır, bir düşmanın olsa bile çoktur).

Caman menen coldoş bolson kalarısın ıyatka, cakşı menen coldoş bolson cetersin muratka (Kötü insan ile dost olursan rezil olursun, iyi insan ile dost olursan muradına erişirsin).

SONUÇ

Yusuf Has Hacib'in ölümsüz eseri olan Kutadgu Bilig, günümüzde de farklı bilim dallarını temsil eden çeşitli bilim adamlarının ilgisini çekmektedir. Zira bu eser tarih, dil bilimi, etnopsikoloji, kültür bilimi vb. konularının incelenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu makalede Kutadgu Bilig ve Kırgız atasözleri ve deyimlerindeki görgü kurallarının karşılaştırılmasına yönelik bir girişimde bulunulmuştur.

Kutadgu Bilig Türk halklarının ilk klasik eserlerinden biridir (Malov, 1951). Söz konusu eserde insani değerleri esas alan ortak Türk felsefesi yansıtılmaktadır. Yusuf Has Hacib eserinde insanları manevi ve ahlaki açıdan arınmaya, birlik ve beraberliğe, bilgi edinmeye, sabırlı olmaya ve aile geleneklerine saygı duymaya çağırmaktadır. Bu eser, gençlere öğüt veren, yol gösteren Türk dünyasının büyük bir mirasıdır. Türk halk biliminde önemli bir yere sahip olan Kırgız atasözleri, Kutadgu Bilig'de daha çok önem verilen görgü kurallarıyla benzerlik göstermektedir. Bu da Yusuf Has Hacib'in büyük eseri olan Kutadgu Bilig'in sadece Kırgızların değil tüm Türk halklarının ahlaki bakış açısı ile ulusal benliğinin oluşmasını önemli ölçüde etkilediğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aliev, A. (2016). Vostochniy renessans i yego rol v istoriko-kulturnom razvıtii Kyrgyzstana i sopredelnyh territoriy (X v.-pervyatyret XVI v.). yayımlanmamış doktora tezi. Oş Devlet Üniversitesi.
<http://arabaev.kg/dt.kg/uploads/Aliev%20diss.pdf>
- Arat, R. R. (1947). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig I - metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
<https://www.twirpx.com/file/1857154/>
- Arat, R. R. (1959). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig II - tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- [http://aton.ttu.edu/pdf/Kutadgu_Bilig_Vol_2_Part_1, 2, 3, 4, 5.pdf](http://aton.ttu.edu/pdf/Kutadgu_Bilig_Vol_2_Part_1_2_3_4_5.pdf)
- Ibragimov, M. (2005). *Kırgız makal-lakap, uçkul sözdözü*. Karabalta: SALAM, 500 b.
- İvanova, L. F. (2003). Gumanistiçeskaya narodnaya pedagogika kak osnova hudojestvenno didaktiçeskih proizvedeniy tyurkotatarskih misliteley srednevekovya. yayımlanmamış doktora tezi. Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi.
<https://www.dissercat.com/content/gumanisticheskaya-narodnaya-pedagogika-kak-osnova-khudozhestvenno-didakticheskikh-proizveden>
- Jamal, G. ve Kafkasyalı, M. S. (2016). *Kutadgu Bilig araştırmaları tarihi*. Ankara.
<https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/books/Kutadgu-Bilig-Turkce.pdf>
- Kakeev, A. (2012). *Istoriya filosofskoy nauki v Kırgızstane*: Uchebnik dla vuzov. Bishkek: KRSU, 290.
- Kozubekov, T. (1993). *Kuttuu bilim*: Dastan. Bayırkı türk tilinen kotor. Moskva: NİK, 496.
- Malov, S. Y. (1951). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti*. M.- L.: İzd-vo AN SSSR, 451.
- Mukasov, S. (2000). Istoricheskaya dinamika sotsialno-filosofskoy mysli kyrgyzskogo naroda (do nachala xx veka). yayımlanmamış doktora tezi. Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi.
<http://cheloveknauka.com/istoricheskaya-dinamika-sotsialno-filosofskoy-mysli-kyrgyzskogo-naroda-do-nachala-xx-veka>
- Sıdıkova, Ç. T. (2016). Drevnetyurkskiye eticheskiye idei v Kırgızskih poslovitsah i pogovorkah. *İzvestiya Kırgızstana Dergisi (№9)*, Bishkek, 180-182.
- Ter-Minasova, S. G. (2000). *Yazyk i mejkulturnaya kommunikatsiya*. Moskva: Slovo, 264.
- Toktonaliev, K. (2016). Kutuu bilim dastanı – uluu muras. *Obshchestvenno-obrazovatel'naya i nauchno-populyarnaya gazeta*.
<http://kutbilim.kg/2016/07/01/kuttuu-bilim-dastanyi-uluu-muras/>